

Přílohy (doc. PhDr. Milena Krobotová, CSc.)

Obsah kapitoly

Text kapitoly

Příloha 1

O lexikografii

Teorie, která se zabývá sestavováním slovníků, se nazývá *lexikografie*. Obsah a způsoby podání slovní zásoby ve slovníku se řídí jeho cílem.

Typy slovníků

Slovníky se rozdělují podle různých hledisek do několika typů. (Vycházíme z třídění V. Šmilauera.)

Podle druhu slovní zásoby

- Celou slovní zásobu zpracovávají tzv. *tesaury* (př. *Thesaurus linguae latinae*), avšak úplný thesaurus je možno sestavit jen z mrtvého jazyka. V naší lexikografické literatuře máme doložen pouze pokus o *Thesaurus linguae bohemicae* (Poklad jazyka českého) J. A. Komenského. Téměř hotový slovník shořel při požáru města Lešna, místa dočasného pobytu J. A. Komenského.
- Slovní zásobu minulého období zpracovávají *historické* slovníky (př. *Slovník staročeský* od J. Gebauera: 1903, 1916, z něhož byly vydány jen dva díly: A-J, K-N.). V současné době vychází staročeský slovník, který začal od písmene N, protože pro první části abecedy zatím slouží Gebauerův slovník. Praktické potřebě plně vyhovuje *Slovník staré češtiny* od Fr. Šimka (1947).
- Současnou slovní zásobu přinášejí slovníky *synchronní*, př. *Příruční slovník jazyka českého*, *Slovník spisovného jazyka českého* aj. Nověji *Encyklopedický slovník češtiny* (2002).
- *Terminologické* slovníky zachycují slovní zásobu odborného oboru. Může jít o slovník výkladový i překladový. Pro jazykovědu jsou důležité slovníky lingvistických termínů. V češtině takovou práci nemáme. Vyšel však již *Slovník slovanské lingvistické terminologie* (1977). Zaznamenává znění termínů v jedenácti slovanských jazycích a také v angličtině, francouzštině a němčině. Z české jazykové terminologie lze uvést LOTKO, E. *Slovník lingvistických termínů pro filology* (1998).
- *Dialektické* slovníky zachycují slovní zásobu nářečí (př. F. Bartoš, *Dialektický slovník moravský*, 1906. J. F. Hruška, *Dialektický slovník chodský*, 1907. A. Lamprecht, *Slovník středoopavského nářečí*, 1963. A. Gregor, *Slovník nářečí slavkovsko-bučovického*, 1959 aj.).
- Slovník *místních jmen* podává výklad těchto jmen a dokumentuje jejich vývoj, př. A. Profous, *Místní jména v Čechách, původní význam a změny* (5 dílů, 1947 - 1960).
- Slovní zásobu profesní mluvy, slangu, argotu atp. zachycují také slovníky, př. J. Hubáček.
- Slovní zásobu určitého autora obsahují slovníky *autorské* (př. slovní zásoby Goetha, Shakespeara). Existují i slovníky, které zachycují slovní zásobu určitého díla.
- Slovníky *frazeologické* (J. V. Bečka, *Slovník synonym a frazeologismů*, 1977), *zkratek*, slovníky *cizích slov* (př. L. Pech, *Velký slovník cizích slov*, 1948. L. Rejman, *Slovník cizích slov*, 1966. L. Klimeš, *Slovník cizích slov*, 1981. M. Ivanová-Šalingová, Z. Maníková, *Slovník cudzích slov*, 1979. *Akademický slovník cizích slov*, 1995 aj.).

Podle speciálního účelu

Z tohoto hlediska dělíme slovníky na *vědecké* a *praktické*. Dále pak na slovníky:

- *normativní* (stanovují závaznou normu spisovného jazyka), př. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2006);
- *pravopisné* (Slovník v *Pravidlech českého pravopisu*);
- *ortoepické* (spisovná výslovnost), př. *Výslovnost spisovné češtiny I (Výslovnost slov domácích)*, 1955;

Výslovnost spisovné češtiny II (Výslovnost slov přejatých), 1978;

- **etymologické**, př. V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého* (1997); J. Holub - F. Kopečný, *Etymologický slovník jazyka českého* (1952), přihlíží se v něm také k výkladu slov cizích; J. Rejzek, *Český etymologický slovník* (2004).
- **frekvenční**, př. J. Jelínek, J. V. Bečka, M. Těšitelová, *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů* (1961);
- **synonymické**, př. J. Haller, *Český slovník věcný a synonymický* (1. díl 1969, 2. díl 1974, 3. díl 1976);
- **cizích slov** *Akademický slovník cizích slov, A-Ž.* (2001);
- **nepisovné češtiny**, př. *Slovník nespisovné češtiny* (2006).

K této skupině slovníků můžeme přiřadit i některé další, př. stylistické slovníky, které usnadňují výběr slov i skladebních prostředků.

Podle způsobu výkladu a výběru hesel

Rozlišujeme slovníky:

- **jednojazyčné, výkladové** - význam slova se vykládá týmž jazykem, př. *Slovník spisovného jazyka českého*;
- **dvojazyčné, překladové** - význam slov se vysvětluje ekvivalentem z cizího jazyka;
- **vícejazyčné**, zpravidla odborné, př. A. Rambouch, A. Pešek, *Polygrafický (šestijazyčný) slovník. Osmijazyčný zemědělský slovník* aj. Připomínáme, že více než před dvěma sty lety byl vydán mnohojazyčný slovník německého učenice Pallase, *Linguarum Totis Orbis Vocabularia Comparativa* (Srovnávací slovník všech jazyků světa), v němž je zachyceno 200 jazyků (nejde však o všechny jazyky světa!);
- **diferenční**, zaznamenávají (u příbuzného jazyka) jenom slova rozdílná, př. *Slovensko-český, Česko-slovenský* od J. Nečase, 1963 aj.

Podle uspořádání

Rozlišujeme slovníky:

- **abecední** - nejčastěji jde o slovníky překladové;
- **retrográdní** (zpětné) - abecední řazení podle pořadí písmen od konce, př. E. Slavičková, *Slovník retrográdní a morfemtický*, 1975; jde pouze o hesla bez výkladu a tyto slovníky mají význam vědecký;
- **věcné** - pořádají slova podle významových polí; jsou vhodné pro soustavné studium slovní zásoby jazyka, př. *Obloha a nebeská tělesa. - Počasí. - Vítr.* atd.;
- **obrazové** - jde také o věcné slovníky, ale pořádají věci spíše místně, př. *Na ulici. U lékaře.*;
- **pojmové** - řadí slovní zásobu podle jisté pojmové kostry, zvláště soustavu opozit.

Příklad řazení hesel

Slovo SOPKA je zařazeno v abecedním slovníku mezi slovy SOPTITI a SOPLÁK, v retrográdním slovníku mezi slovy KONOPKA a STOPKA, ve věcném slovníku vedle slov ZEMĚTŘESENÍ a POUŠTĚ v oddíle „Útvary a vzhled zemský“, v obrazovém slovníku je nakreslena v krajině, kde jsou i velehory, skály, vodopády apod., v pojmovém slovníku je slovo zařazeno pod: „I. Bytí, B. Jsoucnost podle rozsahu. V. Příčinnost. c) Hraniční případy. 173. Prudkost (náhlost, rychlost, násilí...bouře, smršť)“ - podle německého slovníku A. Schlessinga - H. Wehrla.

Podle rozsahu

Rozlišujeme slovníky:

- **velké**, př. Grimmův *Deutsches Wörterbuch* (32 svazků, vycházel 108 let);
- **střední** (příruční), př. *Slovník spisovného jazyka českého*;
- **malé** (kapesní, cestovní, minislovníky aj.); jsou obvykle jednosvazkové s rozsahem 40 tisíc hesel, př. P. Váša, Fr. Trávníček, *Slovník spisovného jazyka českého; Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* aj.

Naše nejdůležitější slovníky

- J. Jungmann, *Slovník česko-německý*, 5 dílů (1835-1839);
- Fr. Št. Kott, *Česko-německý slovník*, 10 dílů (1878-1906);
- Příruční slovník jazyka českého, 9 dílů (1935-1957);
- Slovník spisovného jazyka českého, 4 díly (1957-1971).
- Nová slova v češtině. Slovník neologizmů. Martincová a kol.
- Slovník spisovného jazyka českého pro školu a veřejnost.

Příloha 2

Algoritmus morfologicko-lexikálního rozboru pojmenování

Můžeme rozdělit do 7 oblastí:

První okruh:

- Označte denotativní, event. konotativní význam lexému.
- Určete typ pojmenování podle jeho struktury.
- Jde o slovo motivované či nemotivované (značkové).
- Je pojmenování domácího nebo cizího původu. Podle možnosti označte jazyk, z kterého bylo přejato (použijte některého ze slovníků).
- Určete typ slova přejatého.

Druhý okruh:

- Jde o pojmenování jednoznačné nebo polysémantické.
- Rozlište, zda jde o skutečnou polysémii nebo o homonymii.
- U homonyma stanovte jeho typ.
- U slova polysémantického vyhledejte jednotlivé sémémy a stanovte invariantu.
- Vyhledejte k danému lexému synonymickou řadu, v ní určete u jednotlivých členů jejich typy.
- Posuďte, zda existuje k danému lexému antonymum, určete jeho typ.

Třetí okruh:

- Posuďte, zda jde o pojmenování spisovné nebo nespisovné.
- Ke kterému nespisovnému útvaru jazyka je lze přiřadit.
- Zařaďte spisovné pojmenování do příslušné vrstvy slov spisovných, diferencovaných podle slohových příznaků.
- Posuďte jejich zařazení podle časového aspektu.
- Jde-li o slovo emocionální, určete jeho druh.
- Vymezte případnou expresivnost pojmenování a stanovte, čím je expresivita dána.

Čtvrtý okruh

- Určete slovnědruhové vyjádření pojmenování.
- Vymezte druh multiverbizačního pojmenování.
- U pojmenování sdruženého vymezte jeho typ podle složení.
- Diferencujte druh pojmenování frazeologického.
- Posuďte, zda daný denotát může mít označení multiverbizační i univerbizační zároveň a určete jejich platnost jazykovou.

Pátý okruh - Pojmenování jednoslovné

- Určete slovní druh a označte typ tvoření
- U slov odvozených určete, zda jde o slovo prvotní (neutvořené) nebo o slovo fundované (utvořené).
- Proveďte morfematickou analýzu slova.
- Stanovte, zda odvozovací základ je roven základu slova.
- Určete slovtvorný typ a slovtvornou kategorii, popř. její druh.
- Vymezte, zda u daného pojmenování jde o produktivní nebo neproduktivní tvoření, určete, zda je tvořeno živými nebo neživými prostředky.

- Sestavte slovní čeled', vyčleňte slovo kořenné, popř. též slovtvorné svazky.
- Posud'te správnost tvoření dané jazykové jednotky.

Šestý okruh - Slova složená

- U slov složených určete komponenty a jejich slovnědruhovou povahu.
- Určete typ složeniny.
- U složeniny vlastní určete významový vztah komponentů.
- Určete typ složeniny subordinační.
- Stanovte typ složeniny podle vzájemného syntaktického vztahu jednotlivých komponentů.

Sedmý okruh - Slova zkratková

- Určete typ zkratky a její původ.
- Uved'te jiné typy možností zkracování slov.

Příloha 3

O deminutivech

Zdrobnělá slova (zdrobněliny, deminutiva) tvoří specifickou část slovní zásoby každého jazyka. Nejčastěji označují předměty malé, menší než je běžná velikost, modifikují význam základových slov kvantitativně (*dům - domeček, květ - kvíteček, strom - stromeček, kůň - koník, okno - okénko* apod.), vyjadřují kladný citový vztah mluvčího k nositeli jména (*můj chlapeček, náš malý pejsánek* apod.), označují eufemisticky skutečnosti pokládané za nelibé (*smrádek / smrádeček, záchůdek / záchodek* apod.), nebo jich lze použít jako ironismů (*jeho známý románeček, to je vydařená dceruška / dcerunka* apod.). V některých oblastech činnosti, například v oblasti kuchařské, se vyskytují formální deminutiva, která označují speciální jevy, nikoli jen malé předměty (*linecké košíčky, bílkové / kokosové / ořechové pusinky, biskupský chlebiček, drůbky na paprice, smažené lívanečky, formičky na pečení, večerní jídelníček* apod.). Deminutiva odvozená od vlastních jmen často pojmenovávají předměty, věci, vlastnosti, které jsou se jménem spojeny, např. *barborka* (větvička stromu uříznutá na den sv. Barbory, která má do Vánoc rozkvést), *benjáminek* (nejmladší člen rodiny) apod., aniž si uživatel jazyka uvědomuje přímou souvislost s vlastním jménem.

Nejprve se zaměříme na deminutiva, která se vyskytují v různých oblastech praktického vyjadřování (*kovové nožičky, polička na knihy, mosazný kohoutek*), na použití deminutiv při vyjadřování odborném a všimneme si i různých možností jejich dalšího využití.

Jak jsme již naznačili, deminutiv se užívá v různých vědeckých oblastech, například při anatomickém označení (*panenka, bubínek, lopatka, kladívko, kovadlinka, kloubní / podpažní jamka* aj.), vyskytují se v botanice (*tyčinka, lodyžka, mochnička, peníze, měsíček* aj.) a také v technické terminologii. V těchto oblastech dochází k deexpresivizaci (deminutiva ztrácejí svůj expresivní příznak). Uvedené zdrobnělé názvy jsou poměrně frekventované, jde o tvoření značně produktivní, i když inventář jejich přípon je v podstatě uzavřen.

Podklady pro náš příspěvek jsme získali excerpce z odborné literatury i populárně naučných studií a článků. Shromáždili jsme přes 500 poměrně frekventovaných deminutivních výrazů (včetně sousloví), které jsme se pokusili utřídit (především z hlediska jazykového), aby mohly sloužit nejen vyučujícím českého jazyka, ale i předmětů dalších. Snažíme se tím přispět k rozvoji mezipředmětových i mezioborových vztahů a k propojení jednotlivých oborů.

Chtěli bychom upozornit na to, že při použití slov dochází k různým nepřesnostem, které často vyplývají ze vžitého způsobu vyjadřování. Jako příklad můžeme uvést zcela běžné zaměňování názvů *kruh / kroužek - kružnice*, především při neoborném vyjadřování. *Kruh / kroužek* je plocha, kdežto *kružnice* je křivka ji omezující. *Kruhem* však často nazýváme i oblý předmět stočený do kruhu (jde vlastně o kružnici), obvykle mluvíme o *kruzích* pod očima, i když jsou to jen oblouky, říkáme *rodinný kruh / kroužek* apod. Domníváme se, že je třeba na uvedené případy upozorňovat žáky i studenty, aby si uvědomili rozdíl mezi odborným a hovorovým vyjadřováním.

Tvoření deminutiv

Inventář přípon je u deminutiv uzavřen a vyznačuje jej jejich obsahové i formální sepětí ve všech třech rodových skupinách. Mnoho slov původem zdrobnělých ztrácí tento význam a má stejný nebo skoro stejný význam se slovy základními. Jde například o starou příponu *-ec/-c-* (*kahanec* je totéž co *kahan*); tato slova mají ráz knižní až archaický (*kabátec, mlýnec*). U feminin stará zdrobnovací přípona *-ic(e)* rovněž působí knižně či zastarale (*lodice,*

holčice), anebo také nabyla nedeminutivního významu (*růžice, metlice, konvice*). Podobně je tomu u neuter - jde zvláště o příponu -c(e), která se vyskytuje jen jako archaismus (*okénce, hrdélce*).

Deminutiva jsou vždy stejného rodu jako jejich základová substantiva. V mužském rodě jsou základními příponami -ek/-k-, -ík (strom - *stromek*, roh - *růžek*, vůz - *vozik*), v ženském rodě -k(a) (ryba - *rybka*, ruka - *ručka*) a ve středním rodě -k(o) (oko - *očko*, jezero - *jezíčko*). V odborné literatuře jsou tato deminutiva označována jako deminutiva 1. stupně. Vedle uvedených přípon existují i přípony pro deminutiva 2. stupně a příležitostně je možné odvozování stupňů dalších. Spolu se základovým slovem pak vznikají řady s postupně zesíleným deminutivním příznakem, např. *dům - domek - domeček; ryba - rybka - rybička; pero - pérko - pérečko*. Uvedené řady mohou sloužit učitelům k procvičování vhodnosti či nevhodnosti užití jednotlivých slov v určitých kontextech. Jako příklad lze dále uvést: *kůl* (silnější tyč k zaražení do země; může být *ochranný, podpěrný* apod.) - *kolík* (*dřevěný, závitový, kuželový, pružinový, válcový, západkový, zástrčný, závitový, zpětný*; ale i *štafetový*, anebo předmět, který něco spojuje, např. *kolík na prádlo*) - *kolíček* (*dřevěný* do obuvi, *zástrčkový* ve významu „banánek“; *kolíček u houslí* apod.); *lopata* (ruční nářadí opatřené plochou / lisem na nabírání hmot; může být *drenážní, maltovací, mechanická, omítací*...) - *lopatka* (*turbíny, ventilátoru; kolesová, koncová, misková, oběžná, oběžného kola, plechová, přetlaková, rozváděcí, turbinová*; ale i *na uhlí*...) - *lopatička* (termín používaný ve slévárnictví). I když těchto případů není v našem vzorku mnoho, můžeme kromě výše uvedených příkladů uvést: *drát - drátek - dráteček; vůz - vozík - vozíček; mísa - miska - mistička; pata - patka - patička; ruka - ručka - ručička; tyč - tyčka - tyčinka* apod.

Více frekventované jsou řady deminutiv, které nejsou kompletní. Mnohá slova mají pouze deminutiva prvního stupně, například: *člun - člunek, hák - háček, hranol - hranolek, klíč - klíček, kotouč - kotouček, kruh - kroužek, mlýn - mlýnek, papír - papírek, plech - plíšek, provaz - provázek, pruh - proužek, roh - růžek, řemen - řemínek, řetěz - řetízek; dráha - drážka, fréza - frézka, jáma - jamka, koruna - korunka, mouka - moučka, mříž - mřížka, nádrž - nádržka, páka - páčka, pila - pilka, plocha - ploška, rohož - rohožka, spona - sponka, špice - špička; lano - lanko, síto - sítko, víko - víčko, železo - želízko* apod. Méně častá jsou deminutiva pouze druhého stupně, která jsou z genetického hlediska odvozena z prvního stupně stejnou nebo obdobnou příponou: *čtverec - čtver(eč)-ek, hřebík - hřeb(ič)-ek, pilník - pilníček, rám - rámeček; část - část(eč)-ka, forma - form(ič)-ka, guma - gumička, hlava - hlavička, perla - perlička, pumpa - pumpička, voda - vodička* apod., avšak v synchronním pohledu u nich určujeme celý (původně složený) formant, a to -eč(e)k, -ič(e)k, -ečk(a). Nežádka mají slova jen deminutiva podle formy 2. stupně (*hvězdička, vodička*), původní deminutiva 1. stupně ztratila u některých takových slov příznak zdvořnění a nabyla významu specifikovaného (*vodka - lihovina z lihu zředěného vodou; hlávka - kulovitý útvar složený z většího počtu listů, např. salátu, chmele*) apod. Uvedené příklady můžeme využít při probírání témat zaměřených na tvoření slov.

Deminutivní význam přípony -(e)k a její varianty -áč(e)k způsobuje, že se často nesprávně pocituje u některých slov deminutivnost, např. *ráfek* není slovo zdvořnělé (ve významu obvodová část kola; *nasadit pneumatiku na ráfek; brýle s tmavými ráfky - obroučkami*). Jde především o názvy kategorií výsledků děje (*výklenek, výstupek*), označení prostředků (*rýsováček*) nebo nositelů vlastností (*nováček*).

Za zmínku stojí i ta skupina slov, u nichž se vyskytují přípony dvě. Jedno z těchto slov bývá obvykle knižní, anebo méně používané, například *prst - prstík / prstek; polštář - polštářek / polštářík* aj., židka si obě přípony konkurují, např. *chvíle - chvílička / chvílenka; kostka - kostička / kostečka* aj. Někdy bývá příznaková a postupně zastarává podoba s -é-, např. *plamen - plamínek / plamének; lupen - lupínek / lupének; zrno - zrníčko / zrněčko, zrnečko; srdce - srdíčko / srděčko, srdečko*, a v současných kodifikačních příručkách je uvedena již jen podoba s -í-

U dalších slov existují varianty s významem shodným, např. *kleštičky / klišťky* (na cukr, hodinářské), ale také s významem pozměněným, například: *důl* (prostor na zemi i pod zemí, kde se těží; závod s těžebním zařízením ve spojení s adjektivy *hlubinný, hnědouhelný, kamenouhelný, povrchový, rudný, solný, uhelný*... nebo s dalším bližším určením: *na draselnou sůl* apod.) - *důlek* (kontrolní, středící, výstředný; při zkoušce tvrdosti; zubu, pro hrot s ochranným zahloubením apod.) / *dolík* (vyhloubené místo, jamka, důlek; ve tváři však máme obvykle pouze *dolíčky*); *křídlo* (čerpadla, větráku, ventilátoru, opěrná zeď a ve spojení s adjektivy *dveřní, levé, pravé, lomené, otáčivé, otočné, sklopné, zdvojené*...) - *křídélko* (lanka autopláště, šterbinové, tlumící, visuté) / *křídýlko* (létačí ústrojí ptáků), ale také s významem rozdílným, např. *schod* (stupeň pro výstup nebo sestup ve spojení s adjektivy *betonový, nástupní, podestový, točivý, železobetonový* aj.) - *schůdek* (před vchodem; schůdky do bazénu; pojízdné schůdky k letadlu) oproti *schodek* (ve významu „manko“).

Využití deminutiv v praxi

Při práci s deminutivy je vhodné zaměřit se na jejich významy a upozornit na to, že v některých případech se využívá pouze slova základního, anebo slova zdvořnělého. Jako příklad můžeme uvést: *banán* (ovoce; žlutý podlouhlý dužinatý plod) a *banánek* (hovorově zástrčkový kolík k zapojení přístroje, ale i označení cukrářského

pečiva); **beran** (samec ovce, souhvězdí zvířetníku, ale také pracovní část bucharu nebo lisu - odtud i odvozeniny *beranění, beranidlo, beranit*) a **beránek** (na základě podobnosti *velikonoční beránek* - pečivo; *bílé beránky* - bílé obláčky na obloze; přeneseně - *člověk mírné povahy*); **brázda** (nejčastěji ve významu *brázda nízkého tlaku*, popřípadě *zavlažovací*) a **brázdička** (disková, kolová, pojízdná, sbíjecí, stojanová, tyčová; s prstencovým výložníkem apod.); **drenáž** (vedení drénem, odvodňování; částečná, podélná, příčná, svíslá, trubková, vertikální...) a **drenážka** (slovo vzniklé univerbizací - *drenážní trubka*); **železo** (kovový prvek; kujné slitiny železa, hutnictví železa a oceli, taví železo, ale i okovy, past na zvěř) a **želízko** (na hoblíku, závitové, ale i kus železa vkládaný dříve do žehličky či pouta - *želízka*).

Z uvedených příkladů vyplývá i význam použití vhodných přívlastků shodných (kamínek - *měděný, niklový, olověný, pekelný* - dusičnan stříbrný, varný, žáruvzdorný...; kolečko - *ruční, rýhovací, vroubkovací, vroubkované*; motorek - *bateriový, integrační, miniaturní, pomocný, stejnosměrný, synchronní*...; mřížka - *bodová, brzdicí, difrakční, iontová, krystalová, molekulová, optická, plošná, rámečková, řídicí, stínící, stupňová, vrstevnatá*...; moučka - *asfaltová, břidlicová, cihelná, fosfátová, korková, kostní, magnezitová, masová, mramorová, pemzová, uhelná, vrtná*... aj.) i neshodných (*očko pletiva, tažné pružiny; patka lopatky, ložiska, motoru, násady, pláště*...; *rámeček cívky, na diapozitivy; mlýnek na strouhanku, na mák, na maso, na kávu; kroužek se stupnicí, se závitem*...; *kartáček na zkumavky*), popřípadě rozvitých (*nádobka k měření elektrické vodivosti, můstek k měření kapacity; oblouček kadeřavého vlákna; kotouček se šikmými drážkami*).

Při poučení o čísle podstatných jmen se můžeme zaměřit na jména pomnožná, u nichž sice existuje jednotné číslo, avšak významově se odtrhlo, např. **hodiny** (přístroj k měření času - *expoziční, parkovací, plynové, řídicí, signální, sluneční*...) - **hodinky** (*měřicí, kapesní, náramkové, dámské, pánské*...) a oproti tomu **hodina** (časový úsek šedesáti minut; doba určená k jisté činnosti a činnost v této době vykonávaná, např. *vyučovací hodina, pracovní hodiny*, ale i časový údaj, např. *stalo se to v nočních hodinách*) a **hodinka** (zvláště při expresivním vyjádření - *před půl hodinkou, držet černou hodinku*). Oproti tomu pouze množné číslo má slovo **dveře** (zařízení uzavírající otvor pro vstup do ohraničeného prostoru; otvor s tímto zařízením) i deminutivum **dvířka** (*u kamen, do komína / komínová, kontrolní, násypní, topná*...).

V rámci učiva o slovní zásobě se můžeme zmínit také o sociálních nářečích, především o slangu, který úzce souvisí s pracovním nebo zájmovým prostředím, např. to je zase *šichtička*, kam jsi dal ten *špagátek*, máš ještě v tašce tu *rašpičku*, přehodil jsi ten *vekslík* aj. Jde většinou o slova původu německého, silně expresivní.

Deminutiva zpestří učivo o regionálních dialektech. Vedle slova **bába** (hovorově *stařena*) existuje nejen **babička** (stará žena, stařenka, matka jednoho z rodičů), ale také **babka** (obecně ve významu *chroust*, anebo v některých oblastech *houba* - také hřib žlutomasý nebo poddoubník žlutomasý). V lidových rčeních se dozvíme, že někdo nemá ani *zlámané babky* (nic nemá), nestojí to ani *za babku* (za nic), můžeme *dělat babky* (házet plochým kamenem po vodě tak, aby poskakoval nad hladinou; někdy i *dělat žabky*). Navíc můžeme *mít peněz jako babek* (hodně), uvázat si šátek *na babku* apod.

Pokud zalistujeme známou pohádkou *Zapomenutý čert* a pozorně si přečteme partie o kořenářském umění báby Plajznerky, asi nás udiví lidová tvořivost. Jako příklad uvádíme: *Začínaly se červenat jahody, babí plesk i blednivka dávno odkvetly, ale zato se modrala kloubnatička, skvěl se krasovlásek, rostla jánoklička, ... protáhlička, ... čertův blázníček, smrděnka, bělozvonce a čapinky, ... námožníček, sviniveška... To všechno bába Plajznerka sbírala a sušila, ... Michala protáhličku s bezuzlicí, přisypávala trošinku chcípalky, trošinku outrobničku, ... špetičku průtržníku, bouchavce a myšího dřeva...*

Zdrobnělá slova mohou motivovat etymologické výklady. Vedle označení těžkého měkkého kovového prvku šedé barvy **olova** existuje také slovo **olůvko**, kterého dnes již nepoužíváme. Stačí pouze připomenout, že ve středověku se užívalo olověných tyčinek, které byly během 19. století nahrazeny tyčinkami grafitovými, tj. tuhovými. Ze setrvačnosti se jim říkalo i nadále *olůvka*, v obrozenecké češtině též *plavajz* (z německého *Bleiweis* - olověná běloba). Příbuzné slovo *Bleistift* se udrželo v němčině pro označení tužky grafitové dodnes. V češtině bylo označení *olůvko, plavajz* postupně nahrazeno slovem *tužka*, které nacházíme poprvé v Jungmannově Česko-německém slovníku pod heslem *tuha* jako vlastní Jungmannův „výtvar“, a to ze snahy vytvořit samostatnou českou terminologii.

Další oblast, v níž lze využít deminutiv, je frazeologie. Máme na mysli frazeologická spojení, rčení, přísloví, úsloví apod. Slovo **háček** může sloužit jako konec udičky (*nabodnout žížalu na háček*), nástroj na háčkování, diakritické znaménko na označení měkkosti souhlásky, ale může označovat i skrytý problém, závadu, záhadu, příčinu (*věc má svůj háček*), vyjádřit, že někdo někomu něco překazil (*udělat někomu háček*), že je něco nerozhodnuto, nejisté (*je to na háčkách*) apod. Hřebík obvykle uhodíme či trefíme *na hlavičku*, slavíme nebo držíme *černou hodinku*, necháváme si *zadní dvířka*, může se zatočit *kohoutek* (situace se změnila), někdo má v hlavě *o kolečko* navíc (je hloupý), jiný dělá *kroužky* (vykrucuje se), mnohý může spadnout z *lopatky* (ztratí přízeň), jiného položíme *na lopatky* (porazíme ho), můžeme jít do divadla *na nožku* (dříve studentský slang - „na stání“), lze šít velkou botu na malou *nožičku* (přehánět), říká se, že ten *provázku* nepřetrhne (nepředře se), leckoho můžeme držet / vodit *na*

krátkém provázku (přísně vychovávat), nikomu bychom neměli podtrhnout *stoličku* apod.

Pokud máme v úmyslu ještě dále upoutávat pozornost, lze se zabývat vznikem jednotlivých rčení. Jako příklad můžeme uvést *dostat košík, dát někomu košík / košíkem / košíčkem* ve významu „být odmítnut“. Původ můžeme hledat v němčině (jmdm. *einen Korb geben; er hat einen Korb bekommen / gekriegt*). Souvisí to s německými zvyky, které se v Německu prováděly s koši od nejstarších dob. Přetrvával zvyk věnovat někomu (nejčastěji nápadníkovi) košík (obvykle bez dna), když mělo být dáno najevo, že není vítán.